Dainius Balčiūnas,
Algirdas Žalnierius

Kauno tvirtovės VI forto tyrimai

Rusijos imperijos vakarinių sienų gynybai skirtos Kauno tvirtovės šeštas fortas pastatytas 1883–1889 m. Jame šiuo metu stovi 23 pastatai, apjuosti gynybiniais grioviais ir pylimais. Fortas yra penkiakampio plano, su viena simetrijos ašimi. Jį sudaro lenktos formos kazematinė dalis, centrinė poterna, šoniniai ir centriniai 1–2 aukštų šaudmenų sandėliai ir kampiniai kaponieriai, yra eskarpinė, kontreskarpinė sienos, viskas apjuosta gynybiniu grioviu.

Kauno miesto savivaldybės administracija rengia Kauno tvirtovės šeštojo forto pritaikymo visuomenės reikmėms projektą. Pagal paveldosaugines sąlygas numatoma atkurti forto pirminį reljefą, planinę struktūrą, drenažo sistemą, kiemų dangas ir buvusius kiemų paviršiaus lygius prie statinių fasadų. Šiuos projektavimui būtinus duomenis buvo galima surinkti tik taikant archeologinių tyrimų metodiką, nors pats fortas nėra archeologijos paveldo objektas. Žvalgomuosius tyrimus prie forte stovinčių pastatų, jų kiemų ir kelių vietose teko suskirstyti į 2 etapus, nes tyrimų lauko darbus buvo galima pradėti tik 2014 m. lapkričio mėnesį.

Pirmojo žvalgomųjų archeologinių tyrimų etapo metu 6 forte buvo iškasti 27 įvairaus dydžio šurfai kareivinių kieme, prie užnugario kaponieriaus, sargybinės, kelių, įvažiavimų vietose. Taip ištirtas 210 m^2 plotas. Tyrimų metu nustatyta, kad kareivinių kiemas buvo išgrįstas lauko riedulių grindiniu iki apsauginio pylimo. Prie kareivinių fasado surasti du originalūs laiptai, sumūryti iš bazalto blokų, ir dviejų buvusių tualetų rezervuarų pamatai. Pirminis įvažiavimas į forto vartus, esantis išoriniame gynybinio griovio šlaite, išgrįstas lauko riedulių grindiniu. Forto vartų grindys šiuo metu yra pakeltos nuo senojo lygio per 50–90 cm, kaip

1 pav. Šaudmenų sandėlis V iki tyrimų iš PV. D. Balčiūno nuotr.

Fig. 1. Munitions bunker V as seen from the SW prior to the investigation

2 pav. Šaudmenų sandėlis XXII iki tyrimų iš PV. D. Balčiūno nuotr.

Fig. 2. Munitions bunker XXII as seen from the SW prior to the investigation

3 pav. Šaudmenų sandėlis XX iki tyrimų iš ŠV. Stovi A. Žalnierius. D. Balčiūno nuotr.

Fig. 3. Munitions bunker XX as seen from the NW prior to the investigation

ir sargybinės bei kaponieriaus vidinis kiemas, kurio lauko riedulių grindinys yra 30–50 cm žemiau dabartinio kiemo lygio. Pirminis pravažiavimas nuo pagrindinių forto vartų į kareivinių kiemą ėjo palei eskarpinę sieną ir buvo išgrįstas lauko riedulių grindiniu. Dabartinis tiesus įvažiavimas į kareivinių kiemą greičiausiai buvo įrengtas tarpukariu, prakasus apsauginį pylimą (*ATL 2014 metais*, V., 2015, p. 603–609).

Antrojo žvalgomųjų archeologinių tyrimų etapo lauko darbai atlikti 2015 m. balandžio–gegužės mėnesiais. Jų metu tyrinėta likusių 20 forto pastatų aplinka, kelių vietos, iškasta 30 įvairaus dydžio šurfų ištiriant 293 m^2 plotą. Nors lauko darbai buvo pradėti jau balandžio pabaigoje, daugelio pastatų aplinkoje žemė buvo permirkusi ir gruntinis vanduo laikėsi pačiame žemės paviršiuje, o gynybiniai grioviai ir juose esantys statiniai buvo apsemti vandens. Tvarkingai ir iš eilės tyrinėti forto pastatus nebuvo galimybių ne tik dėl aukšto gruntinio vandens, bet ir dėl čia savaime užaugusių medžių ir krūmų. Pagal susitarimą su Kauno miesto savivaldybės administracija archeologiniams tyrimams kliudantys medžiai ir krūmai turėjo būti iškirsti 2015 m. kovo mėnesį, bet šie darbai buvo atlikti tik 2015 m. gegužės 7–11 d. Spaudžiant numatytame sutartyje tyrinėjimų darbų grafikui, kasimo darbai pradžioje buvo atliekami prie įvairiose forto teritorijos vietose išsidėsčiusių pastatų, ten, kur medžiai ir krūmai nekliudė tyrimo darbams. Tokiomis aplinkybėmis buvo sudėtinga tvarkingai dokumentuoti tyrimus, todėl nutarta kasamus šurfus numeruoti ne tęstine tvarka, o pagal šeštojo forto

4 pav. Grindinys prie dešiniosios apsauginės šaudmenų sandėlio V sienos. D. Balčiūno nuotr.

Fig. 4. The paving near the right protective wall of munitions bunker V

5 pav. Grindinys prie kairiosios apsauginės šaudmenų sandėlio V sienos. D. Balčiūno nuotr.

Fig. 5. The paving near the left protective wall of munitions bunker V

6 pav. Grindinys prie dešiniosios apsauginės šaudmenų sandėlio XXII sienos. D. Balčiūno nuotr.

Fig. 6. The paving near the right protective wall of munitions bunker XXII

7 pav. Grindinys prie kairiosios apsauginės šaudmenų sandėlio XXII sienos. D. Balčiūno nuotr.

Fig. 7. The paving near the left protective wall of munitions bunker XXII

tvarkybos darbų projektinių pasiūlymų esamos padėties plane pažymėtų pastatų numerius, pakeičiant juos romėniškais skaitmenimis, kad nesidubliuotų su pirmojo tyrimų etapo numeracija. Jeigu prie statinių buvo kasami keli šurfai, jie numeruoti prie romėniškų skaitmenų pridedant eilės tvarka arabiškus skaitmenis. Straipsnyje nebus minimi pastatai I, XIII, XIV, nes jie aprašyti pirmojo tyrimų etapo metu.

Jeigu Kauno šeštojo forto centriniu pastatu laikytume kareivines, tai likusieji pastatai aplink jį yra išsidėstę 3 linijomis. Jie sužymėti romėniškais skaitmenimis. Pirmoje linijoje yra pastatai X, V, II, XXII, XX (1–3 pav.). Tai 4 šaudmenų sandėliai su poternomis ir įvažiavimas į

8 pav. Betoninis paviršius ir grindinys prie šaudmenų sandėlio XX. D. Balčiūno nuotr.

Fig. 8. The concrete surface and paving near munitions bunker XX

9 pav. Viršutinio įėjimo grindinys prie šaudmenų sandėlio V. D. Balčiūno nuotr.

Fig. 9. The paving of the upper entrance near munitions bunker V

centrinę poterną. Du šaudmenų sandėliai (V ir XXII) yra su papildomais įėjimais ir antrame aukšte (1, 2 pav.) Tai pastatai su keliomis patalpomis ir poterna. Per šaudmenų sandėlių poternas buvo galima pereiti į antrąją pastatų liniją. Centrinėje forto dalyje yra pravažiavimas pro centrinę poterną II. Visus šiuos pastatus jungia aplink kareivines einantis kelias.

10 pav. Viršutinio įėjimo grindinys iš plytų prie šaudmenų sandėlio XXII. D. Balčiūno nuotr.

Fig. 10. The paving of the upper entrance near munitions bunker XXII

Įėjimai į šaudmenų sandėlius yra žemiau juos supančio žemės paviršiaus, todėl prie fasadų šonų yra sumūrytos apsauginės sienelės, o tarp jų esantis įvažiavimas yra nuolaidus. Tik prie sandėlio, įvažiavimo vietoje surasta iš plytų duženų supilta ir suplūkta danga, kurios paviršiuje be didesnės tvarkos sudėtos pusplytės. Prie likusių šaudmenų sandėlių (V, XXII, XX) įvažiavimai išgrįsti lauko riedulių grindiniais (4–8 pav.). Prie sandėlio XXII rasti net du grindinių lygiai (6 pav.). Prie dviejų šaudmenų sandėlių antro aukšto įėjimų iškastuose šurfuose surasti iš smulkių lauko riedulių ir plytų sudėti grindiniai (9, 10 pav.). Šaudmenų sandėlio XX įvažiavimo paviršius, skirtingai negu kitų, yra lygus, ir tarybiniais metais prie vartų angos buvo užbetonuotas 8–10 cm storio betono sluoksniu. 5 m atstumu nuo vartų surastas lauko riedulių grindinys, greičiausiai besitęsiantis iki šalia einančio lauko rieduliais išgrįsto kelio (3, 8 pav.). Abiejose centrinės poternos pravažiavimo pusėse surastas 3,18–3,4 m pločio klojinys iš ant siaurojo šono sudėtų plytų. Prie ŠV įvažiavimo plytos sudėtos eglute, abiejose įvažiavimo pusėse įvažiavimas aprėmintas skersai ir išilgai sudėtomis plytų juostomis (11, 12 pav.).

11 pav. Plytų klojinys įvažiavime į centrinę poterną iš ŠV. D. Balčiūno nuotr.

Fig. 11. Entrance to the central postern as seen from the NW, the brick flooring

Pastebėta, kad, išskyrus XX sandėlį, privažiavimuose prie šaudmenų sandėlių ir centrinės poternos esantys lauko riedulių grindiniai ir plytų klojiniai toliau nuo fasadų susiaurėja, paliekant neišgrįstus apsauginių sienelių tarpus.

Įvažiavimuose į sandėlius V ir XXII rasti du beveik kvadratiniai 1,6x1,6(?) ir 1,5x1,48 m dydžio iš plytų sumūryti drenažo šuliniai. Šulinys prie sandėlio V iki viršaus užpiltas žemėmis (5 pav.). Prie sandėlio XXII rastas vienintelis neužpiltas 2 m gylio drenažo šulinys su grotelėmis, iš dalies uždengtas betonine plokšte (6 pav.).

Ieškant kelio dangų iškasti šurfai V–4, XX–2, XX–3, XXII–4 prie šaudmenų sandėlių ir šurfai II–3, II–4 prie pravažiavimo pro centrinę poterną. Lauko riedulių grindiniai kelio vietoje rasti tik prie sandėlio XX šurfuose XX–2, XX–3 (13 pav.), kitose vietose virš geologinio molio sluoksnio supilti žvyro, molio, priemolio, griuvenų su akmenimis sluoksniai, siekiantys iki 80 cm.

Antroje linijoje, kurią nuo pirmosios skiria apie 7–8 m aukščio pylimas, išsidėsčiusios 7 pabūklų slėptuvės ir prie jų išeinančios šaudmenų sandėlių poternų angos. Čia stovi pabūklų slėptuvės XI, IX VIII, VI, XXI, XIX, XVIII, kurių vidus buvo išgrįstas lauko riedulių grindiniais. Tai stačiakampės 2,4–2,5 m pločio, 3,6–5,4 m dydžio patalpos, perdengtos cilindriniu skliautu (14, 15 pav.). Prie pabūklų slėptuvių IX, VI, XXI, XIX išeina šaudmenų sandėlių X, V, XXII ir XX poternų angos, prie kurių buvo surasti ir kvadratiniai iš plytų sumūryti drenažo šuliniai (16, 17 pav.). Jie yra nuo 1,5x1,48 iki 1,6x1,6 m dydžio, iki viršaus užpilti žemėmis.

Antroje linijoje yra įrengti ir įėjimai į ŠV puskaponierių (šurfas VII), į centrinę poterną (šurfas IV) ir į ŠR puskaponierių. Prie visų antroje linijoje esančių statinių įėjimų jokių čia buvusios dangos pėdsakų nerasta, tik prie pa-

12 pav. Plytų klojinys įvažiavime į centrinę poterną iš PV. D. Balčiūno nuotr.

Fig. 12. Entrance to the central postern as seen from the SW, the brick flooring

13 pav. Lauko riedulių grindinys kelio vietoje prie sandėlio XX. D. Balčiūno nuotr.

Fig. 13. The road's cobblestone paving at bunker XX

14 pav. Pabūklų slėptuvė XVIII iki tyrimų iš V. D. Balčiūno nuotr.

Fig. 14. Cannon casemate XVIII as seen from the W prior to the investigation

15 pav. Pabūklų slėptuvės XVIII slenkstis iš V. D. Balčiūno nuotr.

Fig. 15. The threshold of cannon casemate XVIII as seen from the W

būklų slėptuvės XI dešinės angos rasti 5 lauko rieduliai, kurie gali būti išardyto lauko riedulių grindinio dalis. Ieškant kelio dangos pėdsakų, prie pabūklų slėptuvių XI ir XVII buvo iškasti šurfai XI–1 ir XVIII–1, bet juose 40–50 cm gylyje rasta tik rudo geologinio molio ir priemolio. Atrodytų, kad prie antros linijos pastatų jokia kelio danga nebuvo įrengta.

Trečioji pastatų linija yra gynybiniame forto griovyje. Tai ŠV puskaponierius VII, centrinis kaponierius IV, ŠR puskaponierius XXIII ir užnugario gynybiniame griovyje, eskarpinėje sienoje įrengtos šaudymo galerijos XII, XVI. Prie trečiosios linijos įrenginių reikia priskirti ir XV, XVII eskarpines bei kontreskarpines plytų sienas. Visų šių pastatų ir statinių tyrinėti nebuvo įmanoma, nes gynybinis griovys buvo pilnas polaidžio vandens. Net sausesnėse vietose prakasus per vieno kastuvo gylį, duobė tuoj pat prisipildydavo vandens. ŠV puskaponieriaus ir centrinio kaponieriaus išorė ir vidus yra apsemti vandens, kuris, sprendžiant pagal čia augančius švendrus, atrodo laikosi nuolat, visais metų laikais (18 pav.).

Dešinėje dabartinio pravažiavimo pusėje metaliniu 2 m ilgio virbu bandyta ieškoti galimų lauko rieduliais išgristų drenažo kanalų, kurie rasti IX forte, bet jokių kietų paviršių iki 1,5 m

16 pav. Šurfas XIX pabūklų saugykloje ir poternos anga iki tyrimų iš PV. D. Balčiūno nuotr.

Fig. 16. Test pit XIX, the cannon casemate and postern opening as seen from the SW prior to investigation

17 pav. Pabūklų slėptuvės grindinys ir drenažo šulinio viršus šurfe XIX. D. Balčiūno nuotr.

Fig. 17. The cannon casemate's paving and the top of a drainage well in test pit XIX

gylyje nerasta. Matyti R puskaponieriaus pamatų praplatinimas virš dabartinio žemės paviršiaus, bet giliau kasti nebuvo galima dėl paviršiuje esančio gruntinio vandens. Be to, dar

18 pav. Centrinio kaponieriaus šaudymo angos. D. Balčiūno nuotr.

Fig. 18. The embrasures of the central caponier

prieš pradedant pirmojo etapo darbus, išminuotojai primygtinai rekomendavo nekasinėti užverstų šulinių ir gynybinio griovio be jų priežiūros arba išankstinių numatytos tyrinėti teritorijos išminavimo darbų. Forto restauravimo ir pritaikymo projekte būtina numatyti tyrinėtų pastatų vidaus, privažiavimų ir kelių lygių atstatymą, išsaugant išlikusius grindinius ir restauruojant išlikusius drenažo šulinius.

The Investigation of the 6th Fort of Kaunas Fortress

During the second stage of the excavation, the vicinity of the remaining 20 buildings of Kaunas 6th Fort and the road sites were investigated and 30 test pits of various sizes (nos. II–XXIII) (a total of 293 m^2) were excavated. The buildings and installations investigated beyond the barracks are arranged in three rows. Cobblestone and brick paving was discovered in the first line at the entrances to the munitions bunkers/magazines and the passages of the central postern. The road running past the munitions bunkers was only paved near bunker XX. Elsewhere the road's surface consisted of fill layers of gravel and rubble. Brick drainage wells that are now filled in were found near bunkers V and XXII. An unfilled earthen well has survived near bunker XXII.

The second line, which is separated from the first by a 7 m high earthen barrier, consists of cannon casemates and the nearby postern openings of the munitions bunkers. The postern openings of munitions bunkers X, V, XXII, and XX are beside cannon casemates IX, VI, XXI, and XIX. Filled in drainage wells were discovered near the postern openings. The interior of these structures was paved with cobblestones. No traces of the former surface were found near the entrance of any of these structures, only five cobblestones, which could be part of the dismantled cobblestone paving, having been found near the right opening of cannon casemate XI.

In the third line, it was impossible to investigate the central caponier, the two demi-caponiers at the corners, and the rearward-facing firing gallery, all of which are in the defensive ditch, because they are either standing in water or the groundwater level is at the ground's surface. It is essential for the project for the restoration and adaptation of the fort to foresee the restoration of the buildings' interiors, the passages, and the road levels while preserving the surviving paving and restoring the surviving drainage wells.

Linas Kvizikevičius,
Diana Antropikaitė

Vokiečių karių palaidojimai Lileikėnuose ir Parovėjoje

2015 m. dviejose Lietuvos vietose vykdyti nedidelių apimčių II Pasaulinio karo vokiečių karių palaikų ekshumavimo darbai.

Lileikėnai (Šilalės r., Pajūrio sen.). Palaidojimų vieta yra Lileikėnų kaimo R dalyje, prie kelio į Vidutiškės kaimą, ties sklypu 16. Apie karių kapus informavo vietiniai gyventojai Ida ir Jurgis Juozapaičiai bei Zigmas Šerpytis. Jie žinojo tikslią palaidojimo vietą, daug metų rūpinosi kapaviete. Tačiau dėl silpnos sveikatos nebegalėdami lankyti kapo, jie kreipėsi į Šilalės rajono savivaldybę dėl žuvusių karių atminimo išsaugojimo ir perlaidojimo galimybės. Apie tai informacijos KVP suteikė Šilalės rajono Švietimo, kultūros ir sporto skyriaus kultūros paveldo apsaugos vyriausioji specialistė Jurgita Viršilienė. 1944 m. artėjant Raudonosios armi-